

HUSHOLDNINGSSKOLERS BETYDNING FOR KVINDERS VIDERE UDDANNELSE OG BESKÆFTIGELSE I EFTERKRIGSTIDENS DANMARK

ANNETTE RASMUSSEN & KAREN E. ANDREASEN

I løbet af 1900-tallet ændrede kvinders uddannelsesmuligheder og mønstre sig markant. Dette skete imidlertid i processer, der markerede sig meget forskelligt f.eks. i land og byområder, samt i forskellige samfundslags kønsmønstre. Det fremgår tydeligt af statistik (f.eks. Danmarks Statistik, 2015), hvordan forskellige kønsmønstre gjorde og fortsat gør sig gældende. I første del af 1900 gik udviklingen stærkt, hvad angår oprettelse af skoler og uddannelser inden for husholdning. Det var og blev et område, der langt op i århundredet primært rettede sig mod kvinder. Husholdningsskoler var i lighed med landbrugsskoler overvejende placeret i mindre byer og blev opsøgt af landbefolkningen, selvom der også var eksempler på sådanne skoler i byerne. Vi fokuserer i artiklen på den særlige betydning, husholdningsskolen fik for landbokvinders primære og videregående uddannelse, beskæftigelse og tilværelse i øvrigt, idet vi undersøger og søger at forstå sådanne udviklinger gennem narrativer og intersektionalitet (Phoenix, 2013; Christensen og Jensen, 2020). Vores empiriske udgangspunkter er statistik og historisk dokumentation om og fra husholdningsskoler samt vandrebøger, skrevet af kvinder der deltog i sådanne uddannelsesaktiviteter. Den viden og de uddannelser, husholdningsskolerne dannede grundlag for, fik betydning for og bidrog til en modsætningsfuld udvikling i form af nye muligheder, der rækker ind i nutidens velfærdsuddannelser, men også reproduktion af skævheder mellem land og by og de hermed forbundne ulige muligheder og klasseopdelte samfund, som stadig eksisterer.

INDLEDNING

I sommeren 1945, umiddelbart efter afslutningen af Anden Verdenskrig, tog syv kvinder, som hundredvis af andre unge danske kvinder, et ophold på en husholdningsskole. Et sådant ophold, hvor de lærte om madlavning, sundhed, hygiejne og meget andet inden for husholdningsområdet, var i den tid tænkt som en forberedelse til voksenlivet. De syv kvinder, der var del af et hold på ca. tyve, havde alle

deres rødder i landbosamfundet. De knyttede i *løbet af opholdet* et tæt venskab og besluttede ved afslutningen at fortsætte og vedligeholde venskabet og kontakten via en vandrebog. En bog der skulle cirkulere mellem dem, og hvor de på skift ville skrive om deres tilværelse og oplevelser. Gennem *næsten et halvt århundrede* gik bogen på tur mellem dem, og de skrev om oplevelser, venner, forlovelser, bryllupper, børn, uddannelse, beskæftigelse og meget andet. – Vandrebogen er således et vidnesbyrd om deres levede liv. Med udgangspunkt i vandrebogens beskrivelser beskæftiger vi os med kvinders uddannelse inden for husholdning i den pågældende periode og med, hvordan uddannelse på en husholdningsskole fik betydning for kvinders tilværelse. Vi behandler dette spørgsmål ud fra et narrativt perspektiv og diskuterer samtidig også vandrebogen som empirisk dokumentation i uddannelseshistorisk forskning.

UDDANNELSESHISTORIE MED FOKUS PÅ KVINDER I LANDBOSAMFUNDET

I løbet af 1900-tallet ændrede kvinders uddannelsesmuligheder og mønstre sig markant i Danmark.¹ Dette skete imidlertid i processer, der markerede sig meget forskelligt i land og byområder, samt i forskellige samfundslags kønsmønstre. Det fremgår af statistik, hvordan sådanne kønsmønstre gjorde sig gældende op gennem det 20. århundrede med tydelige forskelle mellem land og by.²

Opgørelser fra 1939 viser,³ at i *landkommunerne* var der for aldersgruppen 15-18 år 53,5% af mændene og 64,4% af kvinderne, der ikke længere modtog undervisning; at hovedparten af denne gruppe af mænd var ansat som medhjælpere ved landbrug, mens hovedparten af denne gruppe af kvinder var ansat som husassistenter og lignende; og at for de flestes vedkommende var forældrene også beskæftiget inden for landbrug (f.eks. som landmænd, landarbejdere, arbejdsmænd og lignende).

I *byerne* var det for aldersgruppen 15-18 år 33,0 % af mændene og 47,5 % af kvinderne, der ikke længere modtog undervisning. Hovedparten i gruppen af disse mænd var ansat ved håndværk, mens kvinderne primært var ansat som husassistenter og lignende, og for de flestes vedkommende havde de forældre, som ligeledes var beskæftiget inden for håndværk og industri. Samme statistiske undersøgelse viser desuden, at unge med forældre som var f.eks. funktionærer, selv-

1 Se f.eks. Simonton, 1998.

2 F.eks. Danmarks Statistik, 2015.

3 Statistikken er fra en undersøgelse foretaget blandt unge i alderen 15-18 år af Undervisningsministeriet i forbindelse med udarbejdelsen af en betænkning om uddannelse for unge. Undersøgelsen repræsenterer 5734 unge i byerne og 1247 unge i landkommunerne; Undervisningsministeriet, 1941: 127-138.

stændige håndværkere og industridrivende i højere grad end ovennævnte grupper af unge deltog i undervisning bl.a. på teknisk skole, handelsskole, husholdningsskole og lignende.

Hvad angår antallet af unge på husholdningsskolerne, fremgår det i uddannelsesåret 1945-1946 at være 2.330, mens det for 1946-1947 var steget til 2.759 kvinder. Størstedelen af disse var i alderen 18-25 år og havde deres familiebaggrund blandt gårdejere, selvstændige håndværkere og handlende, mens færre kom fra en familiebaggrund af husmænd, lærere, landarbejdere eller arbejdere inden for håndværk og industri.⁴

Statistikken viser således, hvordan uddannelse efter grundskolen på daværende tidspunkt særligt kom sønner fra byernes borgerskab og, i mindre grad, borgerskabets døtre til gode. Modsat var der en stor del af landbosamfundets unge og heriblandt særligt unge kvinder, der ikke fik anden uddannelse end den grundlæggende skolegang. Man kan således sige, at disse mønstre, som det også er tilfældet i dag, udspillede sig intersektionelt i krydsfeltet mellem køn og social klasse.⁵

Landbrug var ved begyndelsen af århundredet stadig et dominerende beskæftigelsesområde i Danmark. Men med industrialiseringen reduceredes dette og i stedet voksede beskæftigelsesmulighederne frem inden for industri, handel, administration og de liberale erhverv.⁶ Denne udvikling var tæt forbundet med urbanisering, hvor antallet af mindre byer steg og små byer voksede sig større.⁷ Herunder voksede middelklassen og borgerskabet og samtidig også nye behov for stuepiger, husbestyrerinder, kokkepiger og lignende af den tids typiske kvindeerhverv. Husholdning blev dermed som fagligt område underlagt, hvad man kan betegne som en professionalisering og erhvervsgørelse, der sammen med blandt andet udviklingen af ny viden inden for ernæring, sundhed og hygiejne og brug af forskellige nye teknologier var med til at skabe behov for uddannelse inden for området.

På den baggrund opstod interessen for oprettelse af skoler og uddannelse inden for husholdning, og i første del af 1900 gik denne udvikling stærkt.⁸ Det var og blev et område, der langt op i århundredet primært rettede sig mod kvinder, og betydningen af disse uddannelsesmæssige udviklinger var samtidig modsætningsfyldte. Men det er bemærkelsesværdigt, at det langt op i 1900-tallet var en af de ellers begrænsede uddannelsesmuligheder for kvinder i landområderne.

4 Statistisk Årbog 1948: 183.

5 Christensen og Jensen, 2020.

6 Danmarks Statistik, 2000.

7 Andreasen og Rasmussen, 2020: 67-91.

8 Feks. Rasmussen & Andreasen, 2023; Andreasen & Rasmussen, 2020; Christensen og Lauridsen, 1938.

Vi fokuserer i artiklen på spørgsmålet om, hvilken betydning opholdet på en husholdningsskole fik for landbokvindens uddannelse og beskæftigelse, idet vi tager udgangspunkt i deres egne beskrivelser og en narrativ analytisk tilgang med fokus på intersektionalitet.⁹ Vores empiriske udgangspunkter er således vandrebøger, skrevet af en gruppe kvinder efter deltagelsen i sådanne uddannelsesaktiviteter, suppleret af statistik og historisk dokumentation om og fra husholdningsskoler. Vandrebøgerne giver os mulighed for at følge kvindernes udvikling, hvad angår familie-, arbejds- og uddannelsesforhold, og den betydning deres uddannelse fik, eller måske ikke fik i deres videre liv. Med dette udgangspunkt fokuserer vi på en gruppe af syv kvinder, der deltog i et sommerkursus i 1945 og fortsatte med at skrive sammen i efterkrigstiden og et halvt århundrede frem.¹⁰

Den viden og de uddannelser, husholdningsskolen dannede grundlag for, fik betydning for og bidrog til en modsætningsfuld udvikling i form af nye muligheder, der rækker ind i nutidens velfærdsuddannelser, men også for reproduktion af skævheder mellem land og by og de hermed forbundne ulige muligheder og klasseopdelte samfund, som stadig eksisterer.

VANDREBOGEN SOM EMPIRISK MATERIALE OG DEN NARRATIVE METODE

Vandrebøger i forbindelse med uddannelsesforløb eller skoleophold repræsenterer en form for dagbogsmateriale. Dagbøger er almindeligt anvendt kildemateriale inden for historieforskningen og ses også anvendt i den uddannelseshistoriske forskning.¹¹ Som en særlig genre inden for dagbøger findes vandrebøger, der er skrevet af et fællesskab, f.eks. af unge der har været på kursus eller højskoleophold sammen, eller som af anden grund har formet et fællesskab, som de ønsker at videreføre, når de fortsætter tilværelsen andre steder. Der findes i danske arkiver en del sådanne vandredagbøger eller vandrebøger, men som uddannelseshistorisk dokumentation er vandrebogen ikke særlig udforsket.¹²

Med et empirisk materiale, der udtrykker skribenternes fortællinger, finder vi det oplagt at anlægge en narrativ analytisk tilgang.¹³ En sådan tilgang giver os mulighed for at analysere, hvordan bestemte temaer fremskrives som væsentlige og tilskrives en særlig rolle i fortællerens liv og forståelser af sig selv. Vandrebogens fortællinger rummer således på individuelle måder beretninger om uddannelsens betydning i fortællerens liv samtidig med, at de bidrager til en bredere

⁹ Christensen og Jensen, 2020; Phoenix, 2013; Thomsen, Bo & Christensen, 2016.

¹⁰ Poulsen m.fl., 1945-1991.

¹¹ Ben-Amos og Ben-Amos, 2020.

¹² Mortensen, 2006.

¹³ Phoenix, 2013; Christensen og Jensen, 2020; Thomsen, Bo & Christensen, 2016.

historisk og kollektiv fortælling om uddannelse i et samtids- og samfundsperspektiv.

I analysen skelnes mellem store og små fortællinger, der ses som komplementære.¹⁴ De store fortællinger udtrykkes gennem det biografiske indhold, der fremkommer i den enkeltes beskrivelser og tegner så at sige den 'store' fortælling i den enkeltes identitetskonstruktion og samlede biografi, hvori også et magt- og klasseperspektiv giver sig til kende. De små fortællinger kommer til udtryk gennem beskrivelserne af, f.eks. hvad den enkelte gør i konkrete situationer og i beskrivelser af hverdagsbegivenheder. De selv vurderinger, der samtidig folder sig ud, kan bidrage til et makroperspektiv – f.eks. om 'kvinders' rolle og positioner i samfundet og den enkelte fortællers forståelse heraf.¹⁵

Denne narrative tilgang gør det muligt for os at analysere, hvilken betydning uddannelse – i dette tilfælde særligt den uddannelse kvinder fik på husholdningsskolen – spiller i den enkelte kvindes tilværelse og identitetsmæssige processer og positionerer hende i en bredere samfundsmæssig kontekst.

Vi indleder således analysen med at placere husholdningsskolen som et uddannelses tilbud med fokus på kvinder i det 20. århundredes landbosamfund og vandreboens oprindelse i denne kontekst og målgruppe. Dernæst går vi videre med den todelte narrative analyse i henholdsvis udvalgte biografiske fortællinger og en tværgående analyse, som adresserer vores overordnede forskningsspørgsmål om husholdningsskolens betydning for landbokvinders videre uddannelse og beskæftigelse i efterkrigstidens Danmark.

HUSHOLDNINGSSKOLENS MÅLGRUPPE OG VANDREBOGENS SKRIBENTER

Selvom kvindernes muligheder for uddannelse var bedret meget gennem første halvdel af 1900-tallet, var uddannelsesvejene og mulighederne stadig relativt begrænsede i landområderne, og generelt var de bedre i byerne. Yderligere skulle familierne selv betale for deres døtres uddannelse, hvilket gjorde det vanskeligt for lavindkomstfamilier, selvom tilskud fra staten for nogle var en mulighed.¹⁶

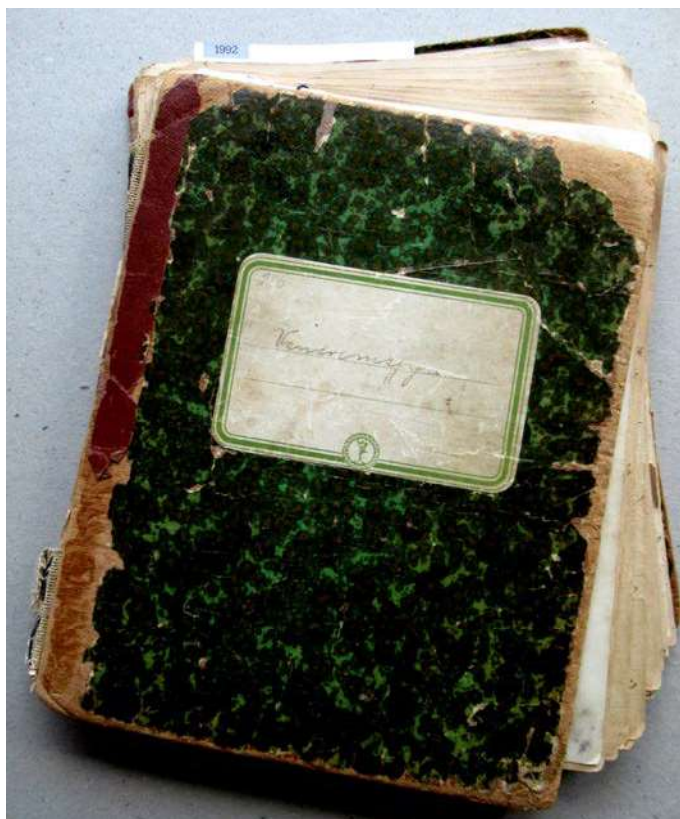
Det var i begyndelsen af det 20. århundrede blevet udbredt praksis for døtre af gårdmænd og den lavere middelklasse at komme på et par måneders husholdningskursus for at blive gjort klar til giftermål og et virke som husmødre i landbruget eller – for enkeltes vedkommende – anden beskæftigelse eller yderligere uddannelse inden for husholdningsområdet.¹⁷ Vandrebogen i vores case udsprin-

14 Phoenix, 2016: 60; Georgakopoulou, 2006.

15 Phoenix, 2016: 61; Georgakopoulou, 2006; Rogers, 2006.

16 Haue, 1986.

17 Andreasen & Rasmussen, 2022.

Vandrebogen, der med tiden blev til to bøger, eller mapper, som de også kaldte det. Privatfoto. Copyright: forfatterne.

ger af et tre-måneders husholdningskursus på en konkret husholdningsskole (herefter benævnt 'Husholdningsskolen'),¹⁸ afholdt i sommeren 1945.

Husholdningsskolen var oprettet i begyndelsen af 1900-tallet, og havde rødder i den danske højskoletradition og grundtvigianismen.¹⁹ Som mange andre af datidens husholdningsskoler havde den således en særlig profil (andre var f.eks. mere kristne) og var beliggende i tilknytning til en landbrugsskole.²⁰ Landbrugsskolen havde ved oprettelsen kun mandlige elever, og en af dens medstiftere, Poul Fen-

¹⁸ Vi har valgt at bibeholde personernes fornavne i respekt for datidens navnevalg og efterladte, der har bidraget med at fremskaffe vandrebogsmaterialet. Men vi har i teksten udeladt navnet på den konkrete husholdningsskole for at opnå en vis grad af anonymisering, idet vi ikke har kunnet indhente accept fra alle efterladte til de i vandrebøgerne nævnte personer; Poulsen, 2007.

¹⁹ Fenger, 1957a: 8

²⁰ Se f.eks. Hjermitslev, 2022.

ger, fortæller i en tale afholdt på skolens årsmøde 1932 om baggrunden for oprettelsen af undervisningen for kvinder:

“Grunden til at vi begyndte [husholdningsuddannelse for kvinder], var ikke blot, at vi havde baade Plads og en del Lærerkrafter til overs om Sommeren, men ogsaa at vi havde iagttaget, at Kvindernes Faglige Uddannelse rundt om i Landbohjemmene langt fra stod paa Højde med Mændenes (...).”

Han forklarede videre, at hun (kvinderne) ikke havde

“haft Lejlighed til at skaffe sig den [uddannelse]. Denne Viden er nemlig mindst lige saa nødvendig, naar man skal fodre Mænd, som Køer, naar man skal opdrætte Mennesker, som naar det er Patterigrise og Spædekælve, det gælder. Ja, det er egentlig sært, at det er for vore Dyr og Markafgrøder, at man først har lært at tage Videnskaben i sin Tjeneste, mens det først sent er faldet almindelige Mennesker ind, at det ogsaa kunde være til Nytte for deres egen Sundhed og Livslykke.”²¹

Som det fremgår i citatet, blev husholdningsskolen positioneret som primært orienteret mod at styrke landbokvindes viden om husholdning og komme landbofamilierne til gode. Dermed blev ogsaa kvinderne positioneret i en bestemt rolle.

Fagene der undervistes i var angivet i en betænkning fra 1939, som fastlagde, at der på sådanne undervisningsforløb skulle undervises “saavel i praktiske Husholdningsfag (Madlavning, rengøring, Vask og Strykning) som i teoretiske Husholdningsfag (Næringsmiddellære, Husholdningsregning og Sundhedslære samt Forevisning i Madlavning)”.²² I et uddrag af Husholdningsskolens blad fra 1944, hvor en af eleverne beskriver et undervisningsforløb om syltning, fremgår undervisningens meget praktiske karakter:

“Der blev plukket en utrolig masse Bær, og vi fik hver en Portion vi skulle tage os af (...). Fredag formiddag blev vi inddelt i Familier. Hver Familie bestod af 1 Husmoder, 1 Kokkepige, 2 Syltere, 1 Syer og 1 Stuepige (...). Ved Maaltiderne havde hver Familie en Lærer-

²¹ Fenger, 1957b: 16

²² Undervisningsministeriet, 1939: 11.

inde til Bords, saa Husmødre og Kokkepigerne var udsat for en vis 'skrap Kritik', men der blev heldigvis aldrig klaget (...)."23

Også undervisningen i økonomi havde en sådan praktisk orientering mod rollen som husmoder på landet. Det beskrives videre i uddraget, hvordan, de blev "forsynet med Rationeringsmærker, Husholdningspenge og Kurve (...) for at gøre indkøb" i den nærliggende by, og ud over efterfølgende at føre regnskab skulle vise, at de kunne holde sig inden for de økonomiske rammer under hensyntagen til sund ernæring mv.²⁴

I 1945, under de syv kvinders ophold, var flere af underviserne på husholdningsskolen uddannet på Ankerhus Husholdningsseminarium.²⁵ Siden sin oprettelse i 1902, som det første danske husholdningsseminarium, havde dette indtaget en toneangivende rolle inden for området husholdningsuddannelse i Danmark.

Vandrebogens oprindelse

Gruppen bag vandrebogen, der ender med at være to bøger sammensat af flere hæfter, bliver til som et 'skrivende fællesskab' mellem syv kvinder. Der indgår 'indlæg' i form af erindringer og synspunkter fra de syv (nævnt forrest i første bog sammen med deres 'love' for bogen) (Se billede på næste side: Vandrebogens 'love').

Selvom de syv kvinder havde fælles udgangspunkter som gårdmandsdøtre, formede deres tilværelse sig efter opholdet på skolen meget forskelligt. Nogle blev gift og stiftede familie kort efter opholdet, andre efter en lidt længere årrække, og en enkelt af dem fik ingen børn. De fleste fik efter at have giftet sig – med enten gårdejere eller lærere – en tilværelse som husmødre. Kun enkelte af dem opnåede yderligere uddannelse efter kurset og fandt beskæftigelse uden for familien eller giftede sig med en mand med en anden uddannelsesmæssig baggrund.

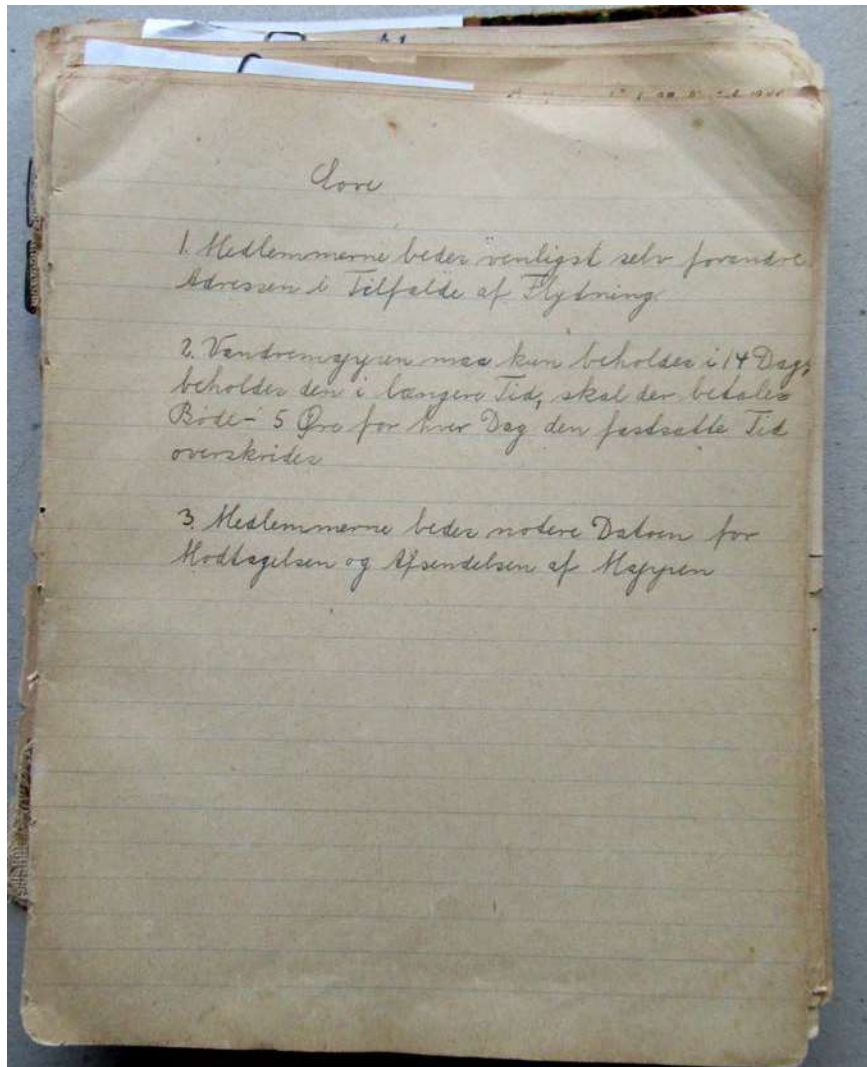
Vi har blandt de syv udvalgt tre kvinder (Betty, Rigmor og Frida), der illustrerer forskelligheden i henseende til familiemønster, videre uddannelse og beskæftigelse uden for hjemmet. Vi fokuserer på deres narrativer i vandrebogen og herigennem på at forstå og belyse deres livsløb og husholdningsuddannelsens rolle heri.

I det følgende er analysens struktur, at vi indleder med at konstruere tre biografier som 'den store fortælling' om den enkelte kvindes livsløb. Dernæst fokuserer vi på og diskuterer de tværgående, 'små fortællinger', dvs. måden de domine-

23 Petersen, 1944: 80

24 Ibid.

25 Ankerhus, 1935; Husholdningsseminariet gav en uddannelse på et højere trin en husholdningsskolerne i form af muligheden for uddannelse til husholdningslærerinde.

Vandrebogens 'love', som angav rammerne for de enkelte indlæg, hvor længe man måtte have den, inden den skulle sendes videre, og fastlagde bøden på 5 øre, hvis ikke reglerne blev overholdt. Privatfoto. Copyright: forfatterne.

rende temaer i fortællingerne fortælles på og bidrager til en bredere historisk fortælling.²⁶

²⁶ Georgakopoulou, 2006.

UDVALGTE BIOGRAFIER OG DERES NARRATIVER OM HUSHOLDNING

De tre biografier er udvalgt og konstrueret ud fra den begrundelse, at de udtrykker en tidstypisk tendens for datidens kvinder som hjemmearbejdende inden for husholdning under særlige omstændigheder: som medfølgende ægtefælle (Betty); med samme uddannelse som lærer som sin ægtefælle (Rigmor); og som enke og eneforsørgende kvinde (Frida).

Betty

Betty kommer fra en gårdmandsfamilie i Østhimmerland og er den næst yngste ud af en stor søskendeflok på 14 børn. Som sin første plads efter Husholdningsskolen får Betty ansættelse i Svendborg i en bagerforretning og i en cafe. Senere rejser hun til Norge og har plads på forskellige hoteller og tilbage til Danmark, inden hun i 1952 rejser til London, hvor hun gennem to år har plads i huset hos en rigere, adelig engelsk familie. Hendes forskellige pladser er omtalt i første vandrebog i righoldige beskrivelser, der ofte rummer rejsefortællinger samt fokus på sociale og familiemæssige forhold. Bl.a. er hun på et tidspunkt med en af sine brødre, der havde uddannelse som lærer, på en konferencerejse til Finland.

Betty emigrerer i 1954 til USA og er den første til at skrive i vandrebog nummer to om sine rejseforberedelser og -forventninger samt første oplevelser i USA. Hendes indlæg fylder 19 sider og indledes med henvisninger til, at "den gamle bog har gjort mange rejser, gennem 9 år, ligget i mange skuffer". Hun indleder også med at referere til bogens indhold af "dyrebare minder" og fortsætter:

"Hvor er det dog dejligt at læse, hvor dejligt I har det alle sammen, og I er lykkelige, det smukkeste man kan finde i Verden er et harmonisk familieliv, hvor må I dog føle jer rige (...). Nu er I så gift alle sammen, kun mig tilbage, – de er vel gift hele holdet, både karlene og pigerne fra sommeren 1945? – Selv om ikke jeg er gift (...), synes jeg ikke, jeg føler mig gammel (...), og er ikke mæt af at se mere af verden. Selvfølgelig har jeg også min drøm – at få mit eget hjem. Engang bliver man jo træt af at rejse, endnu har jeg ikke mødt den rigtige (...)." (Betty, 1954)

Betty relaterer til de andre kvinder i gruppen og til "hele holdet" fra Husholdningsskolen. Hun lovpriser og forbinder deres familieliv og ægteskaber med lykke, harmoni og rigdom, men pointerer samtidig, at hun endnu ikke er mæt af at rejse eller har mødt "den rigtige". På dette tidspunkt er hun kommet til USA og udtrykker begejstring over at være ankommet til sit "drømmeland". Hun reflekterer en del over sin sidste tid i England, hvor hun overværede højtideligheden i

forbindelse med kroningen af Elisabeth II. Dernæst beskriver hun detaljeret sine forberedelser og sin lange rejse over Atlanten "til det land jeg længtes efter, og havde sat som mål, Amerika" og ankomst til New York, hvor hendes tante og onkel tager imod hende og følger hende ud til den nye plads. Hun beskriver sit arbejde i huset:

"Jeg er enepige – der er nok at lave hele tiden, vi har 5 badeværelser, alle i forskellige farver, en stor dagligstue, spisestue, kontor, 2 gæsteværelser, 4 børneværelser, soveværelse, jeg har et dejligt værelse med radio og eget badeværelse, en lille opholdsstue med fjernsyn, kan tage 9 forskellige stationer (...). Jeg laver maden og hjælper med børnene, som er 5 – 4 år og en lille én på 10 mdr. Jeg har en hel ugentlig fridag og hver anden søndag fri hele dagen. Jeg får 45 dollars om ugen, alting er fint. (...) Jeg vasker hver mandag, men det er nemt. Jeg kommer tøjet i maskinen, den både vasker, skyller og vrider, bagefter kommer jeg det i tørremaskinen, og til sidst det elektriske strygejern (...). I køkkenet er der også alt muligt, opvaskemaskine, røremaskine osv. Når man laver mad, tager man det hele ud af fryseren, det skal blot tøs op og varmes, man køber færdiglavet bolledej osv., så det er meget nemt. Well, der er nok at se til alligevel (...)." (Betty, 1954)

Betty beskriver detaljeret om, hvordan hun under amerikanske forhold og som 'enepige' klarer husholdningen på kompetent vis. Hendes senere indlæg, i 1957 og 1958, er lange (9 sider) beretninger om kultur- og rejseoplevelser i USA og indimellem disse om rejser hjem til familie i Danmark og med venner i Europa.

I 1963 har hun en særlig lang beretning (29 sider), som spænder over flere år, eget giftermål og bryllupsrejsen jorden rundt. Hun har i 1960 giftet sig med en mand, der er maskinchef og sejler for et stort dansk rederi. Hun slutter et af sine lange rejsebrev med sætningen: "har hørt rygter at Husholdningsskolen skal nedlægges??" Undervejs i brevene er der således koblinger til de andre kvinders liv og de fælles bekendtskaber fra tiden på Husholdningsskolen.

Bettys senere indlæg er skrevet fra de steder, hendes mands karriere har ført dem til. I 1966 fortæller hun i et mindre indlæg (3 sider), at de i et års tid har boet i Kerteminde, hvor de har bygget hus og etableret sig. I de følgende år skriver hun lange indlæg fra de steder, hvor manden er udstationeret – især om sine oplevelser med anderledes kulturer ude i verden, men også lidt om sine husmoderlige sysler. Trods drømme om det får hun ingen videre uddannelse, idet hun efter fa-

derens død ikke havde råd.²⁷ Efter at være blevet gift har hun ikke længere beskæftigelse uden for hjemmet. Men hun er en flittig skribent og har sit sidste indlæg i bogen, skrevet fra Kerteminde i 1989.

Vi ser i Bettys indlæg den store fortælling som en udlængsel efter at møde og opleve verden og beskrivelserne heraf som en fortløbende dannelsesrejse. Opholdet og uddannelsen på husholdningsskolen har sikkert medvirket til at skabe mulighed for hendes forskellige ansættelser som pige i huset. Men husholdningskompetencer i form af syltning og lignende synes mindre vigtige i mødet med en praksis, der er mere baseret på brugen af tekniske hjælpemidler end det, husholdningsskolen uddannede til. Det er i langt højere grad noget socialt og værdimæssigt, hun tager med sig fra skoleopholdet. Det er erfaringen og venskaberne fra skolen og betoningen af kvinderollen som hjemmets vogter, hun knytter an til i sine fortællinger og som giver dem retning.

Rigmor

Rigmor stammer fra en gård ved Aalborg. Efter kurset fortsætter hun endnu to mdr. på Husholdningsskolen og får derefter plads i huset hos Fridas morbror i Hellerup, en familie med to små drenge, hvor moderen er udearbejdende. Rigmor fortæller om pladsen og arbejdet:

“jeg befinder mig godt (...) og har besluttet at blive til april. Til maj har jeg i sinde at begynde på Ankerhus. For tiden er jeg (...) i Fridas hjem og har været med til at slagte gris, da jeg syntes, jeg havde for lidt kendskab til den slags, og min frue har så givet mig fri til at rejse herover og slagte.” (Rigmor, 1946)

Som supplement til husarbejdet i Hellerup får Rigmor fri til at tilegne sig kundskaber om slagtning. Hun holder hus hos sin søster en periode i en mindre by i Jylland og får senere plads på den gård, som er Fridas hjem. Hun vil begynde på Ankerhus Husholdningsseminarium til maj 1947 på samme hold som Frida. Hun responderer i bogen med lykønskninger og spænding, når der andre skriver om forlovelser eller bryllup. Hun skriver f.eks. i forbindelse med en sådan lykønskning:

“nu er så halvdelen af mappens medlemmer gift eller forlovet, det bliver spændende, hvem den næste bliver, jeg gætter på Betty. Frida og jeg fører sådan en stille og rolig tilværelse, så os kan der slet ikke være tale om de første mange år.” (Rigmor, 1946)

²⁷ Poulsen, 2007: 13.

Efter afslutningen af uddannelsen som husholdningslærerinde på Ankerhus bliver Rigmor i 1949 ansat på en højskole i Nordjylland til undervisning på kurser i husholdning. Herfra fortæller hun i vandrebogen i august 1949: "Jeg er i sommerens løb gået hen og har forelsket mig i en lærer, det er meningen, vi skal giftes i september engang". Hendes kommende mand er ansat ved en skole i en mindre by i Vendsyssel, hvor de bosætter sig. I 1953 har de fået to børn efter at have boet i der i tre år og i 1952 være flyttet til en mindre by i Sønderjylland i forbindelse med mandens arbejde. Det fremgår ikke klart på hvilken skole men, at det er en med en lærerbolig (lejlighed) – måske en landbrugsskole. Hun er nemlig til ungskue (med sin mand) og refererer til fælles bekendte (lærere eller elever) fra Husholdningsskolen.

I senere beskrivelser fortæller hun om at have fået to drenge og to piger, og lidt senere yderligere en pige i 1961, "så nu har vi fem børn", hvorefter hun nævner børnenes navne og aldre. Hendes indlæg er hver gang på blot en halv side, hvilket de fortsætter med at være.

I november 1963 flytter familien til Egå, idet hendes mand er blevet lærer ved en Efterskole der. Hun skriver i et indlæg fra 1966, at hun oplever det som "en stor forandring at komme fra Vestjylland og her til Egå". I 1968 nævner hun om børnene, at den ældste datter (ca. 18 år) har taget realeksamen og "nu er ude at tjene; det er meningen hun vil være sygeplejerske", og at "den næstældste skal tage realeksamen til sommer". Om sig selv fortæller hun:

"Jeg har i godt et års tid undervist i husgerning ved skolevæsenet i Aarhus, det er dejligt at komme lidt ud og træffe andre mennesker og også rart at tjene en lille skilling." (Rigmor, 1968)

Selvom hun nu er udearbejdende og bidrager til familiens forsørgelse, betegner hun dette som blot "en lille skilling". I 1970 er familien flyttet igen på grund af mandens skift af arbejde som lærer, denne gang til en stationsby i vestlige Jylland. Rigmor har så også fået nyt arbejde og skriver:

"Jeg har p.t. et kursus i madlavning i Ribe; men håber at få mere; det er rart at komme ud mellem andre mennesker, og der skal jo mange penge til i dag, ikke mindst når børnene bliver store; vi har kun de 3 mindste hjemme nu." (Rigmor, 1970)

Ligesom i sit forrige indlæg om udearbejdet betoner hun det positive i det sociale aspekt "at komme ud mellem andre mennesker" og nedtoner det økonomiske. I et meget kort indlæg fra november 1974 skriver hun, at hun siden august 1971 har

haft arbejde som lærer ved en privat realskole, og "det er jeg meget glad for". En af de andre kvinder har kort inden fortalt, at hun efter at have mistet sit yngste barn ved en ulykke begyndte at arbejde som vikar ved Odense skolevæsen, et arbejde hun samtidig fortæller, at hun er glad for. Der tegner sig på den baggrund et interessefællesskab som udearbejdende mellem de to. Det kommer til udtryk, da Rigmor i et efterfølgende indlæg svarer, at det lader til at deres interesser går i samme retning, men at hun på grund af travlhed med sit arbejde ikke kan nå at skrive så meget. De to nævnte kvinder er trods travle arbejdsliv vedholdende i vandreblogsgruppen og har indlæg frem til begyndelsen af 1990'erne, hvor de er blevet pensionister.

Vi ser gennemgående i Rigmors indlæg den store fortælling som centreret om at være (hus)moder. Det er mandens arbejde, der afgør hvor familien skal bo og udgør dens forsørgelsesgrundlag. I modsætning til Betty fik Rigmor mulighed for at fortsætte yderligere to måneder på Husholdningsskolen, hvilket gav hende uddannelsesmæssig ballast til at videreuddanne sig til husholdningslærer på Ankerhus. Opholdet udgjorde således et springbræt til videre uddannelse, der gav Rigmor mulighed for arbejde uden for hjemmet med egen indtægt. Ud over at kvalificere til videre uddannelse og arbejdsliv synes husholdningsuddannelsen også at have præget Rigmors værdier og syn på kvinderollen. Hun fremstiller således sin lyst til arbejde uden for hjemmet som socialt betonet mere end drevet af ambitioner om karriere og egen indtægt, idet hun i flere indlæg underbetoner sin egen rolle som forsøger i forhold til mandens.

Frida

Frida stammer fra en gård på Fyn. Hendes tante bor i Hellerup, i hvilket område Frida får plads efter at være rejst fra skolen. Også hendes søster og svoger, der er hhv. folkeskolelærer og gymnasielærer og lige blevet gift, bor og arbejder i Københavnsområdet. Hun begynder i 1947 på 1-årigt præliminærkursus og herefter på Ankerhus, på samme hold som Rigmor, og skriver herom: "Ja, nu har Rigmor og jeg altså bestemt os til denne uddannelse [på Ankerhus], så må tiden vise, om vi får glæde og gavn af den". Hun fortæller fra opholdet, at hun og to kammerater fra holdet var hjemme på hendes forældres gård, hvor "vi fik lov at øve os i at partere gris,"²⁸ det skal vi nemlig være perfekte i til eksamen (på Ankerhus Husholdningsseminarium)".

28 Slagtning indgik som element af uddannelse til husholdningslærerinde, jf. "Betænkning vedrørende Uddannelsen af Husholdningslærerinder" (1958). Bekendtgørelsen vedr. uddannelsen, der var gældende på det tidspunkt kvinderne var på Husholdningsskolen, fremgår i denne betænkning, og det fremgår heri, at 'slagtning' indgår som et punkt under 'Køkkenarbejde'. Køkkenarbejde omfattede i alt 360 timer på hele uddannelsen, Undervisningsministeriet, 1958: 9-10.

*På Husholdningsskoler blev også undervist i vask, strygning og reparation af tøj. Privatfoto.
Copyright: forfatterne.*

I november 1948 nærmer hun sig afslutningen på Ankerhus. I den forbindelse har hun lavet husholdningsudstilling, stået for øvelsesskole med seks unge piger i otte dage, og har også været på skoletur til en 'lanthushållningsskole' i Skåne. Hun fortæller med en humoristisk undertone om, hvordan hun skal holde foredrag over "Kartoflens anvendelse i husholdningen".

Også hun bidrager i bogen med lykønskninger og personlige refleksioner, når de andre kvinder fortæller, at de er blevet forlovet, gift eller har fået børn:

"Nu må jeg ikke glemme at ønske Helga tillykke med brylluppet, selv om det nu ikke er så nyt længere. Jeg venter at se en lang beskrivelse i vandrebogen næste gang." (Frida, 1950)

Efter hun har afsluttet sin uddannelse som husholdningslærerinde fra Ankerhus, hvorfra hun dimitterer i foråret 1949,²⁹ fortæller Frida, at hun er blevet ansat som lærerinde på Husholdningsskolen, hvor hun bl.a. skal undervise husmoderafløgere. Hun har også stået for aftenskolekursus for Møns Husholdningsforening og Arbejdernes Oplysningsforbund. I 1950 nævner hun, at hun endnu ikke selv er blevet gift; men det er hun i sit næste indlæg:

"Ja, det er vel efterhånden gået op for jer, at jeg også har giftet mig og fået den bedste mand i verden – for mig da. I har alle sammen set ham – som fanebærer på holdet til stævnet hin sommer 1945." (Frida, 1953)

²⁹ Foreningen Ankerhus, 1949.

Fridas mand behøver tilsyneladende ikke nærmere præsentation for de andre, der kender ham som gymnast. Hun og hendes mand har forpagtet en gård. I 1955 beretter hun om sit første barn, som de har holdt dåb for. Men to år senere, i 1957, har hun mistet sin mand. Hun beskriver det som "en streng tid og et hårdt slag". Hun nævner desuden, at hun for tiden bor hos sine forældre, som har plads til hende og datteren – og hun arbejder hen over sommeren.

I sit næste indlæg i bogen, fra juni 1960, har Frida netop afsluttet to års ansættelse som økonoma på en idrætshøjskole. Men det blev til sidst for hårdt, og hun er igen flyttet hjem til forældrene med sin lille datter. Hun nævner ikke yderligere begrundelser, men at være alene med et lille barn og datidens begrænsede muligheder for og støtte til børnepasning gjorde det måske selvindlysende. Den 1. september 1960 skal hun i stedet tiltræde en stilling som regnskabskonsulent i de Samvirkende danske Husholdningsforeninger. Stillingen indebærer, at hun skal "farte Sjælland rundt og dels være på kontoret i Roskilde". Det betyder, at hun skal have fundet en bolig til sig og datteren samt en barnepige og, som hun tilføjer, "så min løn skal nok få ben at gå på". Som eneforsørgende er lønnen således naturlig at betragte som et væsentligt aspekt af arbejdet.

Da hun næste gang skriver i bogen, i 1965, har den ligget længe hos hende. Hun bor samme sted – i et lille hus med have – og skriver, mens der er ferie og datteren er hos bekendte med jævnaldrende børn. Frida fortæller, at hun sidste sommerferie besøgte et lærerpar fra Husholdningsskolen, at de nu er pensionerede, og at hun for nylig har været til en konfirmation, hvor alle lærerne fra Husholdningsskolen var samlet og havde det "hyggeligt som i gamle dage". Hun konstaterer desuden, at det nu er tyve år siden, de mødtes første gang og funderer på og håber, at de "kan gøre alvor af at samles om 5 år" på Husholdningsskolen.

I sit indlæg fra 1968 indleder hun med at bede om tilgivelse for at have haft bogen for længe. Hendes datter er blevet konfirmeret og går nu i 1. real. Frida beretter også om forandringer på Husholdningsskolen, som hun gennem forbindelser er velorienteret om. Da hun i maj 1974 netop har holdt sin 50-års fødselsdag med familie, venner og kolleger, har hun stadig sit arbejde som konsulent, hvor hun kører ud til "kunder" i forskellige dele af landet. Hun skriver da: "Begrebet 'livslang uddannelse' kender jeg, idet jeg flere gange om året er på efteruddannelseskurser forskellige steder". Om datteren skriver hun, at hun blev student sidste sommer og derefter rejste til London, hvor hun arbejdede som ekspeditrice. Hun er nu elev på Den Internationale Højskole i Helsingør og skal på studietur til Paris, hvortil Frida konkluderer: "Der er mange muligheder for de unge i dag med at rejse ud, helt anderledes end for os i den alder".

I Fridas indlæg ser vi som den store fortælling, hvordan husholdning blev væsentligt som et nyt erhvervsområde for kvinder. Fortællingen handler om at have

ambitioner inden for et fag, om at tage en uddannelse inden for husholdning, og om at have skabt sig muligheder, som kan føre til en selvstændig karriere og et selvforsørgende livsgrundlag. Hun skaber gennem sit arbejde som konsulent og videreuddannelse inden for området den bredere mening med faget, idet hun som selvforsørgende bidrager til samfund og kvinders liv og til en 'ny fortælling' (om kvinder). Selvom hun tidligt mister sin mand, har hun allerede inden den tragiske hændelse skabt de forudsætninger – gennem uddannelsen på Ankerhus – som gør det muligt for hende at etablere sig på ny og forsørge sig selv og sin datter. Hendes indlæg i vandrebogen giver indblik i det 20. århundredes voksende uddannelsesmuligheder, som kommer såvel hendes datter som hende selv til gode.

DE STORE OG SMÅ FORTÆLLINGER OM HUSHOLDNING OG DERES POSITIONERING AF FORTÆLLEREN

Som grundlag for den videre analyse af, hvordan husholdningsskolen gennem vandrebogens optegnelser tilskrives og får konkret betydning i kvindernes videre liv, anvender vi begrebet om de 'små fortællinger'³⁰. Det betyder, at vi sætter fokus på de dominerende temaer i kvindernes beretninger og afspejler både 'den lille fortælling i den store' og 'den store i den lille'.

Det fælles udgangspunkt i fortællingerne er en positiv måde at adressere opholdet på skolen, de faglige aktiviteter og det, de har fået med sig derfra. Gennem de første år er vandrebogen fokuseret på beretninger om at arbejde som ung pige i huset, at blive forlovet, gift og stifte familie, eller om ikke at følge et sådant mønster. Således adskiller Betty sig i disse henseender fra de andre kvinders løbebaner, idet hun er mere orienteret mod at rejse ud til andre lande og besøge fremmede steder, bliver lidt senere gift end de andre og ikke selv får børn. Hun finder dog ligesom de andre syv kvinder primært beskæftigelse inden for husligt arbejde og tager som hovedparten af dem ikke videre uddannelse.

Betty skriver meget lange beretninger fra sine rejser. Hendes rejsebeskrivelser og livsbetragtninger udgør på en og samme tid et brud og en kontinuitet i forhold til de andre kvinders beretninger, som qua deres opvækst som gårdmandsdøtre har meget til fælles. Hendes lange beretninger fra de anderledes betingelser under ophold i fremmede lande vidner også om et brud med den ensformighed, som ellers kunne ligge i tilværelsen som hjemmegående husmor.

Der er også i de første indlæg en del henvisninger til skolen, lærerne og de andre elever fra Husholdningsskolen. På den måde cirkulerer beretningerne om den viden om husholdning samt de sociale bekendtskaber, som kvinderne har med sig fra opholdet. Vi ser herigennem, hvordan kvinderne dyrker en interesse for un-

30 Phoenix, 2016: 60; Thomsen, Bo & Christensen, 2016.

derviserne fra Husholdningsskolen som personer med familie, som de kan identificere sig med. De fastholder og dyrker denne interesse, som bidrager til at holde liv i egne forestillinger om køn og den ideelle kvinderolle. Jævnfør det tidligere nævnte Fenger-citat var det bondesamfundets kønsroller, Husholdningsskolen dyrkede som idealet. Manderollen var forbundet med opdræt af køer – gårdens produktion, kvinderollen med opdræt af mennesker – familiens reproduktion (Fenger, 1957b). Dens cirkulation af viden om husholdning byggede på en sådan opdeling og gjorde de hermed forbundne kønsroller til sammenvævede kategorier af køn og klasse, der interagerer og reproducere på tværs af klasser og tid. Kvinderne imellem er det især husholdningen eller nærmere den hjemlige sfære og familien, der indgår i deres fortællinger og bliver statusgivende.

Plads i huset og videre uddannelse efter opholdet

Det var i efterkrigsårene almindelig praksis for unge piger at arbejde eller uddanne sig videre inden for husholdningsområdet. Det gælder også samtlige de syv kvinder, at de efter Husholdningsskolen får eller søger 'plads i huset' enten på en gård eller hos en familie i et byområde. Flere af dem får plads tæt på det sted, de selv er vokset op, eller ved slægtninge på deres gård. For Fridas vedkommende er det hos velhavende slægtninge, der bor i Hellerup.

I vandreblogsens første del indgår der typisk beskrivelser af, hvor de får plads. De beskriver gennemgående ret nøgternt, om der er tale om en 'god' plads, hvad de laver, samt hvordan familien er. Om det er en god plads, synes stærkt forbundet med de sociale betingelser i form af familiens væremåde, deres sociale status og den geografiske beliggenhed – i byen eller på landet. Beskrivelserne fremtræder helt forskellige fra beskrivelserne af de fritidsaktiviteter, de deltager i. Her skriver de mere passioneret om at deltage i fester og baller samt om drømme og forberedelser til at stifte familie og etablere sig i eget hjem.

En plads i huset hos en familie i byen (København) muliggør sideløbende uddannelsesaktiviteter. Det ser vi i Fridas eksempel, idet hun begynder på præliminærkursus og forbereder sig til videre uddannelse til husholdningslærer. Det samme gælder Rigmor, der har kvalificeret sig ved at blive et par måneder mere på Husholdningsskolen. I begge tilfælde er det ressourcer – i form af at være det rette sted eller have finansiering til at uddanne sig, der muliggør videre uddannelse.

For Bettys vedkommende var det ikke muligt at fortsætte på Husholdningsskolen eller senere at uddanne sig til husholdningslærerinde, som hun ellers havde drømt om. Efter faderens død, kort forinden opholdet, kunne hun ikke skaffe pengene til det. Hun følger derfor andre veje – rejser ud af landet – for 'dannelse', selvom hun ikke selv bruger dette ord om det. Hun skriver i stedet om ikke at være 'mæt af at se mere af verden', men også om at 'møde den rigtige' og 'få sit eget'.

Undervisningen på husholdningsskoler og kurser omhandlede i høj grad emner knyttet til ernæring og madlavning i alle former. Mange steder var undervisningen i særlig grad rettet mod kvinder i landområderne og omhandlede derfor også f.eks. dyrkning af nyttehave med frugt og grønt til familiens forbrug og lignende emner af særlig relevans på den tid for kvinder i disse områder. Copyright: forfatterne.

Etablering af egen husholdning og familie

Forlovelse og giftermål fylder en del, hvilket gælder såvel andres som egen status på dette område. F.eks. giver Frida i forlængelse af fortællingen om sit job på Husholdningsskolen også en detaljeret beskrivelse af, hvilke af lærerne og tidligere elever, der er blevet gift med hvem. Desuden beskrives også hyppigt søskendes og andre familiemedlemmers bryllupsaktiviteter, og den store festlighed dette er forbundet med.

Husholdningskurset lægger således op til et ideal om ægteskab og egen husholdning,³¹ og idealet styrkes gennem kvindernes beretninger om, hvem der er 'først' (forlovet og gift) eller endnu ikke har 'nået' det. Kvinderne viser også indbyrdes interesse for at læse om og få tilsendt billeder fra sådanne begivenheder. Det er selvfølgelig ikke bare opholdet på Husholdningsskolen, der opbygger og vedligeholder sådanne idealer. Det sås som en generel tendens i tiden, at kvinder skulle oplæres i husholdning – ikke for at kunne ernære sig gennem et erhverv

³¹ Se også Thisted, 2007: 55, som beskriver tilsvarende idealer fra lignende kontekster.

men – med henblik på at kunne etablere deres egen husholdning. Det gjaldt også selvom landbosamfundet var under opbrud, og *den selvforsynende husholdning* efterhånden blev afløst af *forbrugerhusholdningen*.³²

Betty adskiller sig fra de andre kvinder ved tidligt – under sin første forlovelse – at tilkendegive ‘en udlængsel’ og et andet behov end at binde sig til en mand. Hun sætter sig på denne måde lidt op imod at binde sig for tidligt, idet hun skriver om sin “udlængsel”:

“fordi man er forlovet, behøver man jo ikke at være sammen hver dag, det kommer nok når vi bliver gift, jeg vil ud at se lidt mere inden jeg bliver smedet, men det sker heller ikke de første to år, vi når det nok, jeg samler sammen til reden, har kaffestel, spisestel samt sølvtøj og køkkenudstyr, håndklæder og viskestykker, mangler kun sengetøj.” (Betty, 1948).

Vi får på én gang præsenteret ægteskabet som en uafvendelig binding og samtidig bekræftet fortællingen om, at det anses som vigtigt at samle udstyr som kaffestel m.v. og således i materiel forstand gøre sig klar til at stifte familie. Men fremtidsdrømme trækker i hende på en måde, som de andre kvinder ikke tilsvarende udtrykker.

I kvindernes fortællinger fremstår det at stifte familie som en særlig overgang i deres tilværelser, hvilket ses gennem de gensidige lykønskninger og informationer. Børnenes ankomst i familien markerer ligeledes en særlig begivenhed – og en tidskrævende aktivitet. Dette kommer til udtryk ved, at der typisk kan gå lang tid mellem småbørnsmødrenes indlæg, som desuden ofte er meget korte. Dette tilkendegiver de også selv, idet ‘det giver jo en del arbejde med sådan et par størrelser, så foreløbig har jeg opgivet at have arbejde’, som en af dem skriver (Rigmor, 1953)

Over for de kvinder, der har stiftet familie og fået børn, står Bettys tilværelse med rejse. Det adresseres af de andre på måder, der også kan tolkes som udtryk for noget, kvinderne oplever at gå glip af. For eksempel skriver Rigmor, at ‘Betty er jo nok blevet en verdensdame, som slet ikke er til at kende igen. Hvor må det være dejligt sådan at komme ud at se og opleve en masse – Ja, det suk hører du vel fra os alle’ (Rigmor, 1954). Hun fortæller også om at have delt Bettys beretninger med ægtefællen, hvilket yderligere vidner om en tilskreven status.

Rigmors kortere indlæg (modsat Bettys lange rejseberetninger) handler, ud over indgåelse af ægteskab og børn der kommer til verden om at flytte bopæl, når mandens ansættelse som lærer skifter fra en skole til en anden – fra en landsdel til en anden. Indlæggene, som ofte ledsages af en beklagelse over deres korthed

32 Rosenbeck, 2005.

eller over at have været længe undervejs, begrundes i travlhed med den store familie (fem børn).

I Fridas indlæg spiller det uddannelsesmæssige og husholdningsområdet en vis rolle, som dog træder lidt i baggrunden i forbindelse med, at hun stifter familie, gifter sig og får en datter. I Fridas indlæg er mandens dødsfald i 1956 imidlertid en skelsættende begivenhed. Hun rykkes med dette ud af sine vante omgivelser, må flytte hjem til forældrene og bo hos dem, inden hun med sin datter flytter til Sjælland for at arbejde som økonoma på en idrætshøjskole. Efter to år på denne må hun opgive stillingen på grund af de fysisk hårde krav ved denne og flytte hjem igen med sin datter til sine forældre. Næste bopæl for datteren og hende bliver på Sjælland, hvor hun finder ansættelse som konsulent inden for husholdningsområdet og blivende bopæl derefter. Det bringer hende ikke på udlandsrejser som Betty, men giver hende til gengæld mobilitet (bil) og ture rundt i landet.

Erhverv og efteruddannelse

Kvinderne er livet igennem beskæftiget med husarbejde på den ene eller den anden måde. Ofte får de ingen videre uddannelse ovenpå husholdningskurset, og dette på trods af at de måske er vokset op i en familie, hvor skole og uddannelse anses som værdifuldt. Dette gælder også Betty, som i sine erindringer skriver, at hendes mor var i skolekommissionen og to af brødrene i den store søskendeflok var uddannet som lærere og fik ledende stillinger som skoleinspektører. Det fremgår også her, at hun ikke kunne fortsætte på Husholdningsskolen efter de tre måneders sommerkursus, fordi der ikke var råd. Bettys oplevelse af den manglende status ved ikke at have fået en uddannelse og selv være erhvervsaktiv kommer delvist frem i erindringsbogen, hvor hun skriver:

“Jeg nåede aldrig at få en uddannelse som husholdningslærer, men min kagebog med en stor samling af gode opskrifter fra min tid på Husholdningsskolen har fulgt mig gennem hele livet og har en hædersplads i bogreolen.”³³

For de kvinder, som har uddannet sig videre inden for faget, får beskæftigelse uden for hjemmet en forskellig betydning. Det gælder for Rigmor og Frida, der på (Ankerhus), et husholdningsseminarium med sådanne muligheder for videreuddannelse, uddanner sig videre til husholdningslærer. De to kvinder bliver med tiden begge erhvervsaktive inden for området, om end i meget forskellig grad. Rigmor er i første omgang hjemmegående husmor gennem mange år, hvor børnene kommer

³³ Poulsen, 2007: 47.

til og vokser op. Først da alle børnene er kommet i skole, begynder hun at arbejde som lærer. Men hendes indlæg om dette understreger, at hendes arbejde ikke er af nødvendighed, men alene ses som et mindre bidrag til mandens hovedrolle som forsørger. Det omvendte er tilfældet for Frida, som mister sin mand og derfor tvinges væk fra en rolle som hjemmegående og ud i erhverv. Men det fremgår også, at hun havde en passion for husholdning og uddannelsesmæssige ambitioner, der rakte ud over husholdningsskolen. Trods den tragiske begivenhed finder hun derfor glæde i sin færden som konsulent og de efteruddannelsesmuligheder, som betyder, at hun kan leve denne passion ud. Ligeledes glæder kvinderne sig over, at deres egne døtre får uddannelse og nye muligheder. Dermed udstanser deres fokus på uddannelse nye muligheder for døtrene og næste generation.

KONKLUSION: INTERSEKTIONALITETEN MELLEM KØN OG SOCIAL KLASSE

Vandrebogens analyser illustrerer, hvordan husholdningsuddannelsen på nogle områder spiller en meget forskellig rolle for de tre kvinder og på andre områder bidrager til en mere ensartet fortælling.³⁴ Som det generelt gjorde sig gældende i den tid, blev de alle gift og stiftede – i forskellige former – familie efter opholdet på skolen, enten kort efter eller nogle år senere. Den viden, de fik med sig fra opholdet, synes gennem deres fortællinger at forbinde sig med forståelser af en særlig rolle for dem som kvinder i familierne. De samler udstyr, og de interesserer sig aktivt for middage og måltider og deres sammensætning og organisering, og dette fremstår som deres – kvindernes – domæne i familierne. To af kvinderne bruger kurset som et springbræt og adgangsvej til videre uddannelse inden for området og får på et tidspunkt beskæftigelse netop inden for dette fagområde, som henholdsvis underviser og konsulent. I sidstnævnte tilfælde er det med særlig status, fordi hun har en meget aktiv rolle som eksponent og formidler af fagområdet. Man kan således sige om de tre, at de illustrerer den meget forskellige betydning, husholdningsuddannelsen kunne få for kvinder i erhvervs- og livsperspektiv men også om den geografiske og klassebetingede ulighed i muligheder for at uddanne sig.

Set som empirisk materiale peger vores analyse på en række potentialer, som er unikke for vandrebøger og gør dem relevante i den uddannelseshistoriske forskning. Det knytter sig bl.a. til det forhold, at en gruppe herigennem kommunikerer sammen gennem en tidsalder og på tværs af forskellige kontekster. Kommunikationen sker på samme uddannelsesmæssige baggrund og -kontekst i form af et fælles ophold på en husholdningsskole samt med samme form for udgangsvilkår i form af en opvækst som gårdmandsdøtre. Dette skaber en unik mulighed

³⁴ Thomsen m.fl., 2016; Georgakopoulou, 2007

for at kunne belyse både indefra, hvordan de som gruppe relaterer til uddannelsen (det specifikke kursus og opholdet på skolen) men også, hvordan de gør det på måder relateret til forventningsstrukturer og det, deres baggrundskontekster muliggør. Dermed ser vi, hvordan køn og klasse (og herunder ressourcemæssige betingelser) interagerer.³⁵

Ser man vandrebogen som en gruppedagbog, afspejler den verbale interaktioner i form af respons på andres indlæg. Den udgør en form for skrevet dialog og er mange steder præget af dialogens karakter, som giver indblik i den hermed forbundne kultur og sociale kontrol underbygget af bestemte køns- og klasse-mæssige betingelser.³⁶ Kvindernes fælles udgangspunkter i opvækst og uddannelse – som gårdmandsdøtre på husholdningsskole – betyder, at deres fortællingers indbyrdes kontraster står tydeligt frem. Men alle bidrager med en grundfortælling, der betoner familiedannelse som væsentligt og centralt. Selv om også uddannelse tillægges værdi, er det gennemgående ikke med samme vægt og muligheder. Når kvinderne 'vælger' at bruge deres uddannelse uden for hjemmet, er det i nogle tilfælde foranlediget af brud i deres hverdagsliv og normale livsbaner.³⁷ Men som tidsbillede og norm er det især det familiemæssige, der træder i forgrunden, med kvinden i en bestemt rolle og position heri.

Særlig tydeligt er også det magt- og kønsrolleperspektiv, der giver sig til kende på implicite og ofte også lidt subtile måder. Dette ses f.eks. udtrykt i form af de enkelte bidragsyderes egne vurderinger af, om det, de har at fortælle, nu er værd at formidle. Det er vurderinger, der knytter sig til fællesskabet, de har dannet, og deres oplevede positioner og roller i dette, og som ikke bare og specifikt er forbundet med oplevelserne fra tiden på husholdningsskolen men også med f.eks. familiedannelse og beskæftigelse. Denne selvsvurdering har vi søgt at tydeliggøre gennem vores konstruktioner af de store fortællinger, de enkeltes biografier, som er baseret på en kronologisk sammenskrivning af deres indlæg i vandrebøgerne³⁸. De selvsvurderinger, som her træder frem, ses yderligere klart i lyset af deres egne oplevelser af det sammenholdt med de andres indlæg og identitetskonstruktioner.

SUMMARY

Home Economics Schools and their influence on women's further education and employment in post-war Denmark.

In the summer of 1945, after the end of World War II, seven women, like hundreds of other young women in Denmark, participated in a three-month course at

³⁵ Christensen og Jensen, 2020; Phoenix, 2016.

³⁶ Ibid..

³⁷ Thomsen m.fl., 2016; Georgakopoulou, 2007.

³⁸ Phoenix, 2016.

a home economics school. Here they learned about cooking, health, hygiene and other topics of home economics. At the time, this was meant as a preparation for adult life. The seven women who formed part of a larger group of approx. twenty students, all had their family roots in the rural society. During the course at the home economics school, they formed a close friendship and at the end of it decided to continue the friendship and contact via a group journal. The group journal was to circulate between them, and they would take turns writing about their lives and experiences. For almost half a century, the group journal 'travelled' between them, and they wrote about experiences, friends, engagements, weddings, children, education, employment and much more. The group journal is thus a testimony of the lives they lived. Based on a narrative approach, we focus on the group journal with a particular regard to women's education in home economics in the period and how education at a home economics school influenced on their lives. Dealing with this question from the narrative perspective, we also discuss the group journal as empirical documentation in history of education research.

Annette Rasmussen er PhD i uddannelsesforskning og lektor i uddannelsessociologi ved Institut for Kultur og Læring, Aalborg Universitet. Hun koordinerer et forskningsnetværk (EDU-SOC), der er rettet mod spørgsmål om strukturelle ændringer og social lighed i uddannelse.

I hendes seneste forskning er fokus på politiske spørgsmål om beskæftigelsesparathed, performativitet og uddannelsesvalg, især i relation til sociale uligheder forbundet med klasse, etnicitet og køn. Blandt hendes publikationer kan nævnes:

Imagining and building the nation through citizenship education: an interculturalist perspective on the case of Denmark (Rasmussen, 2023), *Home Economics as a School Subject in Denmark: From disciplining girls in the kitchen to providing general knowledge about public health* (Rasmussen & Andreasen, 2022).

Karen E. Andreasen, f. 1958, Cand.phil i pædagogik, PhD i uddannelsesforskning 2008, lektor ved Institut for Kultur og Læring, Aalborg Universitet, forsker i uddannelse med særligt henblik på in- og eksklusion, sociale problemstillinger, velfærdsstat og køn i både nutidige og historiske kontekster. Publikationer omfatter blandt andet: *Education of Women Homemakers in Postwar Denmark: Home Front Alliances and Rearmament in a Welfare State Perspective* (Andreasen, K. E. & Rasmussen, A., 2022), *The Development of Home Economics*

as a Field of Knowledge and its Contribution to the Education and Social Status of Women (Andreasen, K. E. & Rasmussen, A., 2022).

KILDE OG LITTERATURLISTE

- Andreasen, K. E. & Rasmussen, A. (2020), Husholdningssagens betydning for den lille bys modernitet: kvinders uddannelse og erhverv inden for husholdning 1890–1940. *Erhvervshistorisk Årbog*, 2020, 1-2, (s. 67-91).
- Ben-Amos, D. & Ben-Amos, B. (2020), *The Diary: The Epic of Everyday Life*. USA: Indiana University Press.
- Christensen, S. & Lauridsen, M. (1938), *Husholdningsundervisningens Historie. Udarbejdet i Anledning af Landbrugsudstillingen*. Sorø: Sveegaards Boghandel.
- Christensen, A.-D. og Jensen, S. Q. (2020), Intersectionality. I: *Routledge International Handbook of Masculinity Studies* (s. 82-91). Gottzén, L., Mellström, U. & Shefer, T. (red.). Routledge.
- Danmarks Statistik (2000), *Befolkningen i 150 år*. Kbh.: Danmarks Statistiks trykkeri. 2000, s. 62.
- Danmarks Statistik (2015), *Kvinder og mænd i 100 år – fra ligeret mod ligestilling*. Kbh.: Danmarks Statistik. Rosendahls trykkeri. <http://www.dst.dk/pukora/epub/upload/22699/kvind.pdf>
- Fenger, P. (1957a), Brahetrolleborg Folkehøjskole I: G. Petersen (Red.), *Korinth elever Aarskrift 1907-1957*. Korinth Landbrugsskole, s. 3-8.
- Fenger, P. (1957b), Skoleminder gennem 25 Aar. Foredrag af P. Fenger ved Elevmødet 1932 (s. 9-19). I: G. Petersen (red.), *Korinth elever Aarskrift 1907-1957*. Korinth Landbrugsskole.
- Foreningen Ankerhus (1935), *Årsskrift for Foreningen Ankerhus*. Sorø Bogtrykkeri.
- Foreningen Ankerhus (1949), *Årsskrift for Foreningen Ankerhus*. Sorø Bogtrykkeri.
- Georgakopoulou, A. (2006), Thinking big with small Stories in Narrative and Identity Analysis. I: *Narrative Inquiry*, 16 (1), s. 122–130.
- Haue, H. (1986), *Skolen i Danmark: fra 1500-tallet til i dag*. Aarhus: Systime.
- Hjermitslev, H. H. (2022), Grundtvig og erhvervsskolen. I: *Uddannelseshistorie*, 56, s. 131-159.
- Mortensen, M. (2006), "De smaa graa". Livshistorier – vandrebøger. I: *Forum for Idræt*, 22(1), s. 23-31. <https://doi.org/10.7146/ffi.v22i0.31678>
- Petersen, G. (red.), *Aarskrift Husholdningsskolen*, 1944. Udgivet af Husholdningsskolen.
- Phoenix, A. (2013), Analysing Narrative Contexts. I: Andrews, M. et al. (red.), *Doing Narrative Research* (s. 72-87), London: Sage.
- Phoenix, A. (2016), Narrativ praksis og identitetskonstruktioner. I: Bo, I. G., Christensen, A.-D. & Thomsen, T. L. (red.), *Narrativ Forskning* (s. 57-82). Kbh.: Hans Reitzels Forlag.
- Poulsen, B. m.fl. (1945-1991), *Vandrebog* (i privatarkiv).
- Poulsen, B. (2007), *Verden er mit hjem*. Kerteminde: Layout og Tryk "One 2 One".
- Rasmussen, A., & Andreasen, K. E. (2023), Home Economics as a School Subject in Denmark: From disciplining Girls in the Kitchen to providing general Knowledge about Public Health. I: Burns, K. & Proctor, H. (red.), *The Curriculum of the Body and the School as Clinic: Histories of Public Health and Schooling* (1. udg., s. 94-108). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003288671-9>
- Rogers, R. (2006), Learning to be good Girls and Women. Education, Training and Schools. I: Simonton, D. (ed.), *The Routledge History of Women in Europe since 1700*. Routledge, s. 93-133.
- Rosenbeck, B. (2005), Husmoren. I: Blom, I., Sogner, S. & Rosenbeck, B. (red.). *Kvinder i den vestlige verden fra år 1500 til i dag. Renessanse, reformasjon og revolusjon* (s. 264-273). Oslo: Cappelen Akademisk.
- Simonton, D. (1998), *A History of European Women's Work: 1700 to the Present*. England: Taylor & Francis Group.
- Thisted, (2007), *Veninder på trods*. Kbh., Høst & Søn.

- Thomsen, T. L., Bo, I. G. & Christensen, A.-D. (2016), Narrativ forskning: Tilgange og metoder. I: Bo, I. G., Christensen, A.-D. & Thomsen, T. L. (red.). *Narrativ Forskning* (s. 13-33). Kbh.: Hans Reitzels Forlag.
- Undervisningsministeriet (1958), *Betænkning vedrørende uddannelsen af husholdningslærere* afgivet af et af undervisningsministeriet nedsat udvalg. København. Statens Trykningskontor https://www.elov.dk/media/betaenkninger/Betaenkning_vedroerende_uddannelsen_af_husholdningslaererinder.pdf